

واکاوی شاخصه های خانواده موفق در آموزه های دینی (با محوریت نقش مادران ولایتمدار)¹

چکیده

ولایت‌مداری خانواده به معنای محور قرار دادن ولایت در زندگی و حرکت برگرد آن است و در حقیقت بصیرت و حمایت ایشان را نسبت به جایگاه ولایت نشان می‌دهد، از این رو همه حرکت‌ها و جهت‌گیری‌های خانواده مبتنی بر ولایت قرار می‌گیرد، که در تربیت اخلاقی جوانان نقش بسزایی دارد. هدف از این پژوهش بررسی شایستگی‌های خانواده در زمینه تربیت اخلاقی فرزندان ولایت‌مداری آنان در به ثمر نشستن این نوع از تربیت در نظام ولایی بر اساس آیات قرآن و روایات معصومان(ع) است. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و منابع کتابخانه‌ای-نرم‌افزاری و استناد به آیات و روایات و کلام بزرگان دین، به این نتایج دست یافته است: که خانواده‌ها، با افکار، سخنان، جهت‌گیری‌ها، معیارها و حتی شناخت اشارات ولی امر در مسائل گوناگون می‌توانند عامل موثری برای انجام عمل صالح سیاسی، ایجاد بصیرت سیاسی، مقاومت سیاسی، مسئولیت‌پذیری و اطاعت‌پذیری در فرزندان جوان خویش باشند.

واژگان کلیدی: ولایت، ولایت‌مداری، تربیت، تربیت اخلاقی، جوان.

1 فاطمه افراسیابی، دانشجوی دکتری علوم و قرآن حدیث، دانشگاه ایلام، استاد سطح 2 حوزه f.afraziaby1356@gmail.com

- ندا نادری

- زهرا برخورداری

1. مقدمه

قرآن کریم و روایات به تربیت اخلاقی انسان‌ها مخصوصاً نسل جوان اهمیت زیادی داده‌اند و آن را یکی از مهمترین مسائل زندگی مطرح کرده‌اند. مسائلی چون: حُسن خلق، مهربان بودن در برخوردها و ترک خشونت در معاشرت‌ها و احترام گذاشتن به حقوق دیگران در کلام امام صادق (ع): «مَنْ عَظَّمَ دِينَ اللَّهِ عَظَّمَ حَقَّ إِخْوَانِهِ وَمَنْ اسْتَخَفَّ بِدِينِهِ اسْتَخَفَّ بِإِخْوَانِهِ» (مجلسی، 1407، 68: 16)؛ هر کس به دین احترام بگذارد به حقوق برادران مومن خود نیز احترام می‌گذارد و هر کس به دین بی‌حرمتی کند، به حقوق برادران مومن خود نیز بی‌توجه است». از آنجاکه پیدایش این صفات عالی، اغلب در دوران نوجوانی و جوانی شکل می‌گیرد، به همین دلیل نقش در این دوران از زندگی انسان اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد. ولایت‌مداری به معنای محور قرار دادن ولایت در زندگی و حرکت برگرد آن است و در حقیقت بصیرت و حمایت شخص را نسبت به جایگاه ولایت نشان می‌دهد. این امر زمانی به نقطه اوج خود می‌رسد که در همه عرصه‌های زندگی یک انسان، نمود پیدا کند. به گونه‌ای که حتی نقش مادران را در برگیرد و همه حرکت‌ها و جهت‌گیری‌های مادر مبتنی بر محوریت ولایت باشد. اهمیت نقش یک مادر به قدری است که باید همواره با نگرستن به جایگاه والای ولایت، حرکات و سکناات خود و فرزندانش را به دلیل لزوم اجرای قانون الهی در جامعه اسلامی توسط فقیه جامع‌الشرایط با رهنمودها و دستورالعمل‌های ایشان منطبق سازد. لازمه چنین همراهی کاملی این است که با اندیشه و افکار، سخنان، جهت‌گیری‌ها، معیارها و حتی اشارات ولی امر در مسائل، انس و آشنایی کاملی داشته باشد.

خداوند متعال معتقد است که اهل ایمان فرمان خدا و رسول و فرمانداران (از طرف خدا و رسول) را اطاعت کنند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا» (نساء: 59).

منظور از «اولوا الامر» امامان معصوم (ع) می‌باشند که رهبری مادی و معنوی جامعه اسلامی، در تمام شئون زندگی از طرف خداوند و پیامبر (ص) به آنها سپرده شده است و البته کسانی که از طرف آنها به مقامی منصوب شوند و پستی را در جامعه اسلامی به عهده بگیرند، با شروط معینی اطاعت آنها لازم است نه به خاطر اینکه اولوا الامرند، بلکه به خاطر اینکه نمایندگان اولوا الامر می‌باشند (مکارم شیرازی، 1371، ج 3، ص 436). بنابراین ولایت در زمان غیبت امام معصوم (ع) با نایبان عام آن حضرت است که از سوی حجت الهی بر خلق، حجت هستند؛ چنان که امام زمان (عج)

الله) می‌فرمایند: «أما الحوادث الواقعة، فارجعوا فيها إلى رواه أحاديثنا فإنهم حجتى عليكم و أنا حجه الله (حرعاملی، 1414ق، 18: 101)؛ برای حل مشکلات در حوادث (امور سیاسی، عبادی، اقتصادی و...) به راویان حدیث و فقها مراجعه کنید، که آنها در زمان غیبت، حجت من بر شما هستند و من حجت خدا بر آنها می‌باشم» و امام صادق(ع) نیز در ذیل آیه(فاطر: 10) می‌فرمایند: «ولایت ما اهل بیت مایه عروج عمل است و کسی که ولایت ما را ندارد، خداوند هیچ عملی از او را بالا نمی‌برد» (عروسی حویزی، 1415، 4: 353). از این رو کشور ما امروزه نیازمند روحیه ولایت مداری است، فلذا پرداختن به این موضوع ضرورت دارد؛ چرا که یک مادر با آگاهی‌ها و شیوه‌های سیاسی مدبرانه و ارزش‌های انسانی می‌تواند در صحنه جامعه حضور داشته باشد و در عین حال به دنبال انجام وظیفه ولایتی خود در قبال فرزندان جوان خویش باشد؛ یعنی بتواند روحیه ولایت مداری خویش را به آنان القا کرده و جوانانی ولایت پذیر و در رکاب ولایت به جامعه تحویل دهد. از این رو ضرورت پرداختن به مسائلی که در یک جامعه دینی عامل دستیابی به پیشرفت، تکامل و تعالی عینیتی است مشخص می‌شود؛ زیرا در حوزه‌های مختلف جامعه اعم از ساختارها و در حوزه رفتارها در امر تحقق نظام ولایتی مشارکت می‌کنند و باید از دستورهای صادره از این منبع پیروی نمایند. سوال اصلی این پژوهش این است که: ولایت مداری چه نقشی در تربیت اخلاقی جوانان دارد؟

روش تحقیق

پژوهش حاضر، پژوهشی بنیادی و کاربردی است. بنیادی از این جهت که تاثیر هر یک از مولفه‌ها، آسیب‌ها و راهبردها را در دانشگاه با رویکرد اسلامی شدن، به تفصیل بیان می‌کند. کاربردی هم از این جهت که در هر بخش برای دستیابی به مدیریت مطلوب راهبردهایی ارائه می‌شود که می‌تواند گامی موثر در جهت کاهش آسیب‌ها باشد.

سوالات تحقیق

سوال اصلی: از منظر قرآن و حدیث، ولایت‌مدار چه نقشی در تربیت اخلاقی جوانان دارند؟

سوالات فرعی:

1. جوانان در زمینه تربیت اخلاقی چه شایستگی‌هایی دارند؟
2. ولایت‌مدار چه نقشی در ایجاد عمل صالح سیاسی جوانان دارند؟
3. ولایت‌مدار چه نقشی در ایجاد بصیرت سیاسی جوانان دارند؟
4. ولایت‌مدار چه نقشی در ایجاد مقاوت سیاسی جوانان دارند؟

5. ولایت‌مدار چه نقشی در ایجاد مسئولیت‌پذیری جوانان دارند؟

6. ولایت‌مدار چه نقشی در ایجاد روحیه اطاعت‌پذیری جوانان دارند؟

1-1 پیشینه

پایان نامه نقش مادر در تربیت فرزند در دوره جوانی از دیدگاه اسلام و علم (اخلاقی، دینی، جنسی، دوست و شخصیت جوان و...) از فاطمه طیبی، حوزه علمیه خراسان، مدرسه علمیه نرجس (س) سبزوار، نقش مادر در تربیت فرزند در دوره جوانی از دیدگاه اسلام را بررسی می‌کند. این تحقیق شامل 3 بخش است. در بخش اول به معنا و مفهوم تربیت، هدف، ضرورت و اهمیت و فلسفه‌ی تربیت می‌پردازد. در ادامه با نگاهی گذرا به وظیفه مادر و سپس جوان در قرآن و نهج البلاغه و دیدگاه بعضی روانشناسان اشاره می‌کند. بخش دوم یافته‌های تحقیق شامل: چند مسئله اساسی جوانان از قبیل شخصیت و هویت جوان، ارزش‌های دوره جوانی، مسئله دوست و مسئله جنسی جوان، رشد اخلاقی و دینی می‌باشد، که در نهایت راهکارهایی برای ارائه شده است.

مقاله نقش مادر در تربیت فرزند از زینب برجی نژاد، پژوهش نامه اسلامی زنان و خانواده، ش 6، تابستان 1389؛ نقش مادری را به عنوان مهارتی همراه با مبانی دقیق در وجود زن می‌داند که غفلت و اشتباه از آن موجب فساد و تباهی جامعه و مراقبت از آن، جامعه‌ای خیرخواه و متکامل پدید می‌آورد. مادری فضیلتی ملکوتی است ناشی از عالم قدس که در وجود انسان خاکی تجلی می‌کند و در آن صداقت، مهر و صفا به عالی‌ترین درجه خود می‌رسد و در راه خیر و سعادت فرزند صرف می‌شود. بر اساس تعالیم دینی، گرامی داشتن مقام مایه ورود به بهشت است، چنان که خط مشی و کیفیت رفتار مادر در تربیت فرزند وارسته اهل بهشت، نقش تعیین‌کننده دارد و پاسخگویی صحیح به نیازهای کودک، اساس و پایه تربیت او را تشکیل می‌دهد.

مقاله جایگاه ولایت‌پذیری و ولایت‌مداری در اسلام و عوامل موثر بر تحکیم آن در قرآن و روایات از اسماعیل خارستانی و فاطمه سیفی، مجله سراج منیر، دانشگاه علامه طباطبائی، ش 17، زمستان 1393، هدف اصلی این تحقیق، بررسی مولفه‌های ولایت‌مداری و عوامل موثر بر تحکیم آن بر مبنای آیات قرآن و روایات معصومان (ع) است. بخشهای مختلف این تحقیق شامل: دلایل اهمیت ولایت‌مداری، مولفه‌های ولایت‌مداری، عوامل موثر در تحکیم ولایت‌مداری، آثار روحی و معنوی ولایت‌مداری و پیامدهای زیانبار تکذیب و مخالفت با ولایت می‌باشد که در نهایت به این نتیجه می‌رسد: آموزه‌های اسلام زمانی معنای واقعی به خود می‌گیرد که در چارچوب ولایت و در محور و مدار آن تحقق یابد. شرط پذیرش اعمال، ولایت‌مداری است و هر کس به ولایت نزدیکتر شود و در ولایت‌مداری استوارتر گردد بهره بیشتری از چشمه‌های معنوی خواهد برد.

تحقیقات انجام شده در این زمینه، اغلب به نقش مادر در تربیت فرزند در دوران جوانی یا نوجوانی پرداخته‌اند، اما پژوهش مستقلی که به بررسی نقش ولایتمدار در تربیت اخلاقی جوانان پردازد، یافت نشد.

2. بدنه مقاله

1-2 مفاهیم

ولایت

ولایت از ماده «و ل ی» با اعراب فتحه در لغت به معنای: نصرت و ولایت با اعراب کسره: سلطان (ابن منظور، 1414ق ، 15: 406) ولایت با اعراب فتحه به معنای: نصرت و ولایت با اعراب کسره به معنای: امارت و دولت (طریحی، 1، 1375: 455). ولایت با اعراب فتحه به معنای: محبت و ولایت با اعراب کسره: تولیت و سلطان (طریحی، همان). ولایت با اعراب فتحه: تولی امر، با اعراب کسره ولایت: نصرت می‌باشد (راغب اصفهانی، 1387: 885) و یا از «مولی» به معنای: محب، صدیق، نصیر (فیروز آبادی، 4، 1415: 464). املک و ناصر (موسی، 1404، 1: 133). در اصطلاح به معنای: دوستی و صمیمیت که در معنی از آنها حاصل می‌شود و افزون می‌گردد تا جایی که میان آن معانی چیزی که از آنها نباشد نیست و این معنی یعنی دوستی برای نزدیکی، مکانی نسبی؛ یعنی بخشش و یاری کردن، اعتقاد و ایمان به کار می‌رود (راغب اصفهانی، 1387: 885). اگر چه معانی زیادی برای آن ذکر شده است، اما در اصل در معنای «ولی» از بین بردن واسطه بین دو چیز به گونه‌ای است که فاصله از غیر جنس آن دو، بینشان نباشد (طباطبایی، 1374، 10: 89). لذا ولایت نوعی ریاست بر مردم در امور دینی و معیشت دنیایی و آخرتی ایشان است (نائینی، 1413، 2: 333).

ولایتمداری

ولایتمداری: ولایت قطب و محور همه اندیشه‌ها، رفتارها، موضع‌گیری‌ها و حرکت‌ها باشد و تمام نهادها و سازمان‌های مردمی و حکومتی، مدیران و افراد، خود را با ولی امر هماهنگ و همراه سازند (علم الهدی، 2، 1405: 107). التزام عملی و تعبد خردمندانه و پیروی کامل نسبت به ولی جامعه همان ولایت مداری است (حاج صادقی، 1389، 35:).

تربیت

انواع توطئه‌های داخلی و خارجی مقابله کنند؛ یعنی در مقابله با تهاجم فرهنگی و شبکه‌های ماهواره ای مخرب استقامت فرهنگی کنند، در جبهه نبرد بر علیه دشمنان استقامت نظامی کنند و در مقابله با تحریم ها و استفاده از کالاهای خارجی در شرایط خاص، استقامت اقتصادی پیشه سازند.

4. مسئولیت پذیری سیاسی

مسئولیت پذیری زمانی تحقق می‌پذیرد که رسالت و تکلیفی در کار باشد؛ به این معنی که انسان از قبل کارهایی را با خواست و اراده خودش قبول کند و بعد از آن هم مسئولیت انجام آن را تقبل کند. اعمال و تکالیف فردی، انسان را فقط در برابر خودش و خداوند مسئول می‌نماید، اما اعمال و تکالیف اجتماعی انسان ها نسبت به یکدیگر آنها را در برابر افراد اجتماع و سایر موجودات مسئول می‌نماید. یکی از مسئولیت های عمومی که به صورت عینی بر همگان لازم است تا به میزان علم و توان خود نسبت به تحقق آن اقدام نمایند، تلاش برای حکومت ولایی در آیات قرآن(حدید:25) و بقا و استمرار آن(توبه: 120) است.

از این رو شایسته است که مسئولین سیاسی در نظام ولایی پس از تصدی مسئولیت، این مسئولیت را امانتی الهی تلقی نموده و در رفتارشان تغییری مشاهده نشود(نهج البلاغه: نامه 5). خود را همسان مردم جامعه تلقی نمایند و ایشان را تکریم نموده و مردم را در سایه محبت خویش جای دهند (نهج البلاغه: نامه 50). خود را وکیل و خادم مردم بدانند (نهج البلاغه: نامه 51). با ایشان به انصاف رفتار نموده و در برابر تقاضاهایشان صبور باشند(همان). از این رو تفاوت ماهوی مسئولیت ها در نظام ولایی با سایر نظام ها آشکار می‌شود. در نظام های دیگر، عمل سیاسی زمانی معقول و منطقی شمرده می‌شود که بهره مادی داشته باشند، اما در نظام ولایی، انجام تکالیف مستلزم فداکردن جان خویش است و واژه‌هایی چون: ایثار، شهادت و... در انجام وظایف و مسئولیت‌پذیری در نظام ولایی معنا پیدا می‌کند. بنابراین ولایت مدار در جامعه احساس مسئولیت کرده و خود را برای انجام کارهایی مهیا می‌کنند که به خوبی از عهده آن برآیند، از این رو برای بقای حکومت ولایی تلاش می‌کنند و با القای این بینش به فرزندان جوان خود می‌آموزند که برای بقای نظام ولایی باید حضوری فعال در صحنه جامعه داشته باشند و حمایت خود از ولایت را ابراز کنند، با تجهیز خود به تخصص‌های لازم و متعهد شدن به قوانین الهی در اعطا و پذیرش مسئولیت خویش کوشا باشند و در جهت دهی خود و دیگران به سمت سعادت و کمال از هیچ اقدامی کوتاهی نکنند. از این رو جوانان ما مفاهیمی چون: شهادت، ایثار، گذشت و.. را از ولایی خود به یادگار دارند.

5. اطاعت پذیری

در اسلام اراده خداوند متعال (محمد: آیه 33) به این امر تعلق گرفته تا قوانین خویش را از طریق پیامبر اکرم (ص) به مردم ابلاغ کند، از طرفی هم اراده الهی بر لزوم اطاعت از رسول او تعلق گرفته که مبلغ پیام و قانون الهی است (نساء: 59) و راه دستیابی به سعادت دنیا و آخرت را در پیمودن این راه و اطاعت از پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع) قرار داده است. در روایات نیز محمد بن فضیل از امام باقر (ع) نقل می‌کند: «قال سألتُهُ عن أَفْضَلِ مَا يَتَقَرَّبُ بِهِ الْعِبَادُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ أَفْضَلُ مَا يَتَقَرَّبُ بِهِ الْعِبَادُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ طَاعَهُ اللَّهِ ﷻ وَ طَاعَهُ رَسُولِهِ وَ طَاعَهُ أُولَى الْأَمْرِ (کافی، 1407، 1: ص 187)؛ از امام (ع) پرسیدم: بهترین وسیله تقرب بندگان به خدای عزوجل چیست؟ فرمودند: بهترین وسیله تقرب بندگان به سوی خداوند عزوجل اطاعت از رسول و اطاعت از والیان امر است» و امام سجاد (ع) نیز در این راستا می‌فرمایند: «قَالَ هِيَاتِ هِيَاتِ يَا طَاوُسُ خَلَقَ اللَّهُ لِمَنْ أَطَاعَهُ وَ أَحْسَنَ وَ لَوْ كَانَ عَبْدًا حَبَشِيًّا وَ خَلَقَ النَّارَ لِمَنْ عَصَاهُ وَ لَوْ كَانَ وَكِدًا قُرَشِيًّا (مجلسی، 1404، 82: 46)؛ ای طاووس، سخن نسب را کنار بگذار، خدا بهشت را برای کسی آفریده است که مطیع و نیکوکار باشد، هر چند غلامی سیاه چهره باشد و آتش را برای کسی که نافرمانی کند آفریده است، هر چند آقازاده ای از قریش باشد» از این رو بر اساس اندیشه اسلام، اطاعت خداوند جز از طریق اطاعت از ولی امر عینیت نخواهد یافت.

البته ولایت داشتن مستلزم وجود شرایطی در ولی می‌باشد. امام علی (ع) در خطاب به فرزندش در این زمینه می‌فرماید: «تَفَقَّهَ فِي الدِّينِ فَإِنَّ الْفُقَهَاءَ وَرَثَةَ الْأَنْبِيَاءِ (مجلسی، 1404، 1: 216)؛ در دین تفقه کن؛ زیرا فقهاء ورثه انبیاء هستند» امام حسن عسکری (ع) نیز می‌فرماید: «فَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنَ الْفُقَهَاءِ صَانِتًا لِنَفْسِهِ -حَافِظًا لِدِينِهِ مُخَالَفًا عَلَى هَوَاهُ مُطِيعًا لِأَمْرِ مَوْلَاهُ فَلِلْعَوَامِ أَنْ يُقْلِدُوهُ وَ ذَلِكَ لَا يَكُونُ إِلَّا بَعْضُ فُقَهَاءِ الشَّيْعَةِ لَا كُلُّهُمْ (حر عاملی، 1414، 27: 131)؛ هر فقیهی که خویشندار و نگاهبان دین خود باشد و با هوای نفسش بستیزد و مطیع فرمان مولایش باشد، بر عوام است که از او تقلید کنند و البته این ویژگی را برخی فقهای شیعه دارا هستند، نه همه آنها».

بنابراین اطاعت پذیری از فقیهی که دارای ولایت اجتماعی است، همانند اطاعت از رسول (ص) و جانشینان ایشان لازم است. از این رو هر چقدر افراد در انجام وظایف خویش، مطیع امر ولایت باشند و نسبت به دستورات ایشان در جامعه دینی اطاعت پذیری بیشتری داشته باشند، به همان اندازه التزام عملی آنها به نظام ولایی بیشتر خواهد بود. قطعاً در چنین جامعه ای که امر ولایت و قانون الهی قابل اجرا باشد، می‌توان گفت پیشرفت در همه ابعاد محقق خواهد شد. از این رو ولایت مدار با اطاعت پذیری خود از مقام ولایت به شکل عملی این رویه را به فرزندان جوان خود القا می‌کنند که ولایت پذیری و اطاعت از امر ولایت با سعادت دنیا و آخرت ارتباطی تنگاتنگ دارد، از این رو جوانان به لزوم اجرای قانون الهی در جامعه اسلامی از طریق پیامبر اکرم (ص)، امام معصوم (ع) و فقهای جامع الشرایط اعتقاد

داشته و بر اساس میل و رغبت درونی به فرامین و احکام ولایی رهبری التزام خواهند داشت و در نهایت مواضع رهبری و داوری‌های ایشان را پذیرفته و سر تسلیم فرود خواهند آورد.

نتیجه گیری

دوران جوانی، حساسترین دوران زندگی است و جوانان ویژگیهای چشمگیری برای تهذیب نفس و تربیت اخلاقی دارند، از این رو قابلیت بالایی برای بهره گیری از نصایح و مواعظ رهبران الهی دارند. مادر خانواده نیز به عنوان یک مربی تمام وقت تأثیر بسزایی در امر تربیت اخلاقی یک جوان می‌تواند داشته باشد و او را برای رسیدن به سعادت در دنیا و آخرت هدایت کند. با توجه به اینکه ولایت‌مداری در نظام اسلامی یکی از عوامل اساسی ارتقای سطح پیشرفت جامعه قلمداد می‌شود، جایگاه و نقش ولایت‌مدار در تربیت اخلاقی جوانان حائز اهمیت است؛ زیرا جوانان با الگوگیری از یک مربی دائمی متعهد به نظام ولایی خواهند توانست مسیر هدایت و پیشرفت خود را ترسیم کنند و از افتادن در دامان اندیشه‌های غیر ولایی و غیر اسلامی رهایی یابند.

فهرست منابع

*قرآن

*نهج البلاغه

1. ابن منظور، محمد بن مکرم، (1414)، لسان العرب، بیروت، دار صادر
2. ابوالفتح رازی، حسین بن علی، (1408)، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، آستان قدس رضوی، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی.

3. بحرانی، هاشم، (1415)، البرهان فی تفسیر القرآن، قم، مرکز واحد تحقیقات اسلامی.
4. تمیمی آمدی، عبدالواحد، (1410)، غررالحکم و درر الکلم، ترجمه: آقا جمال خوانساری، قم، دارالکتاب اسلامی، چاپ 2
5. حاج صادقی، عبدالله، (1389)، ولایت محوری، پژوهشکده علوم اسلامی امام صادق (ع)، قم، انتشارات زمزم هدایت
6. حر عاملی، محمد بن حسن، (1414)، وسائل الشیعه، قم، موسسه آل البيت لاحیاء التراث.
7. خمینی، روح الله، (1389)، صحیفه امام خمینی (ره)، تهران، تنظیم و نشر آثار امام (ره)، چاپ 5
8. داودی، محمد، (1385)، «رویکردها و پرسش های بنیادین در تربیت اخلاقی»، تهران، فصلنامه انجمن معارف اسلامی ایران، سال دوم، شماره 2
9. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (1387)، مفردات الفاظ قرآن کریم، قم، انتشارات نوید اسلام.
10. رضا داد نام، فاطمه، (1390)، «مبانی و راهکارهای تربیت اخلاقی در قرآن»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الهیات فردوسی.
11. سلطان علی شاه، سلطان محمد بن حیدر، (1372)، متن و ترجمه فارسی تفسیر شریف بیان السعاده فی مقامات العبادة، تهران، انتشارات سرالاسرار.
12. طباطبایی، محمدحسین، (1374) تفسیر المیزان، ترجمه: محمد باقر موسوی همدانی، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ: 5
13. طبرسی، فضل بن حسن، (بی تا)، ترجمه تفسیر مجمع البیان، تهران، نشر فراهانی.
14. طریحی، فخرالدین، (1409)، مجمع البحرین، تحقیق: احمد حسینی اشکوری، تهران، مکتبه المرتضویه
15. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن بن علی، (1365)، تهذیب الاحکام فی شرح مقنعه شیخ مفید، تحقیق: حسن خراسان، تهران، دارالکتاب اسلامی، چاپ 4
16. عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه، (1415)، تفسیر نورالثقلین، مصحح: هاشم رسولی، قم، ناشر اسماعیلیان، چاپ 4
17. علم الهدی، علی بن حسین، (1405)، رسائل الشریف المرتضی، گردآورنده: مهدی رجایی، قم، ناشر دارالقرآن الکریم
18. فراهیدی، خلیل بن احمد، (1410)، کتاب العین، قم، منشورات هجره، چاپ دوم
19. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، (1415)، القاموس المحيط، بیروت-لبنان، دارالکتب العلمیه.

20. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، (بی تا)، الحقائق فی محاسن الاخلاق، محقق: محسن عقیل، قم، دارالکتاب اسلامی
21. فیومی، احمد بن محمد، (1414)، مصباح المنیر فی غریب شرح الکبیر، قم، نشر دارالهجره، چاپ دوم
22. قرائتی، محسن، (1388)، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
23. کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، (1407)، اصول کافی، بی جا، انتشارات اسلامی.
24. متقی، علاء الدین علی بن حسام الدین، (1419)، کنز العمال فی سنن الاقوال و افعال، بیروت-لبنان، دارالکتب علمی.
25. مجلسی، محمد باقر، (1404)، بحار الانوار الجامعه لدرر الاخبار الائمه الاطهار، بیروت، دارالوفاء.
26. مطهری، مرتضی، (1376)، مجموعه آثار شهید مطهری (عدل الهی، انسان و سرنوشت، علل گرایش به مادیگری)، تهران، انتشارات صدرا، چاپ 7
27. مغنیه، محمد جواد، (1378)، ترجمه تفسیر کاشف، بوستان کتاب قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمی قم
28. مکارم شیرازی، ناصر، (1371)، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ: 10.
29. موسی، حسین یوسف، (1404)، الافصاح فی اللغه، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم، مکتب الاعلام.
30. نائینی، میرزا محمد حسین بن عبدالرحیم غروی، (1413)، المکاسب و البیع، مقرر: محمد تقی آملی، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
31. نوری طبرسی، میرزا حسین، (بی تا)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم، موسسه آل البيت.